

Особливості функціонування чоловічо-особових форм у польській мові

У статті виділено найбільш важливі аспекти функціонування чоловічо-особових форм у польській мові та визначено суперечності у їх уживанні. Спостерігається нерівномірне використання формального й семантичного критеріїв при віднесенні певних іменників до категорії чоловічої особи, суперечність вибору форми присудка при однорідних підметах, відсутність визначеної вікової межі, після якої слід уживати чоловічо-особові форми.

Ключові слова: категорія чоловічої особи, відмінювані частини мови, називний і знахідний відмінки множини.

More valuable aspects of male-person forms in a Polish language are marked in a given article, and controversies in use are defined. A uneven use of formal semantic criterion in a classification of certain nouns in category of male-person, a conflict of a choose of a object form in a homogeneous predicates, an absence of a strict age border, after which a male-person forms are used.

Key words: a male-person category, a part of speech declination, nominative and accusative plural.

Функціонування певних форм у мові безпосередньо пов'язане з системою її граматичних категорій, оскільки показником наявності категорії в мові є насамперед протиставлення її формальних виразників. Особливу увагу дослідників привертають ті мовні категорії, які вирізняють одну мову серед інших, становлять її своєрідність. Саме до таких слід віднести категорію чоловічої особи у польській мові.

Питання постання й функціонування чоловічо-особових форм у польській та інших слов'янських мовах вже висвіт-

лювалося у науковій літературі [1; 3; 12; 5]. Однак, на наш погляд, залишаються аспекти, що потребують більш детального розгляду. Вони є особливо важливими при оволодінні польською мовою як іноземною, коли відсутній автоматизм у виборі правильних форм і конструкцій. Отже, **метою статті** є виділення найбільш важливих аспектів функціонування чоловічо-особових форм у польській мові та визначення суперечностей у їх вживанні.

Серед слов'янських мов ця категорія виділяється також у словацькій та верхньолужицькій мовах [1, 164]. Початок формування зазначеної категорії у польській мові припадає приблизно на XVII ст., а повністю завершується у XVIII ст., тобто у середньопольський період. Цьому процесу передувало формування категорії істот – неістот, яке відбувалося наприкінці XVI ст. – на початку XVII ст. [5, 297 – 298; 3, 117 – 119; 1, 164].

Як відомо, категорія чоловічої особи у сучасній польській мові виявляється у формах множини всіх відмінюваних частин мови, а функціонування певних форм у реченні залежить у більшості випадків від роду іменника, що виконує функцію підмета. До категорії чоловічої особи належать іменники, що називають осіб чоловічої статі (*chłopcy, bracia, młodzieńcy*) або групу осіб, де є хоча б один чоловік (*ludzie, goście, kibice*). Як зазначають сучасні джерела [3, 67 – 69; 8, 149 – 152; 2, 112 – 113; 4, 57 – 59], належність іменника до чоловічо-особової категорії виявляється в ідентичності форм родового та знахідного відмінків множини (*szukam ojców, poetów, nauczycieli – widzę ojców, poetów, nauczycieli*, але: *szukam ptaków, słoni, słowników – widzę ptaki, słonie, słowniki*). Також у чоловічо-особових іменниках твердої групи перед закінченнями *-i, -y* в називному й кличному відмінках множини відбувається чергування кінцевого приголосного основи (*sąsiad – sąsiedzi*, але *owad – owady; student – studenci*, але *jenot – jenoty; chłopak – chłopacy*, але *szczupak – szczupaki; kolega – koledzy*, але

mustang – *mustangi*). Крім того, деякі іменники, що є термінами спорідненості, назвами національностей, титулів тощо, набувають специфічного закінчення *-owie* (*dziadkowie, ojcowie, Finowie, królowie, panowie* і т. д.).

Сучасні дослідники додатково виділяють категорію *депреціативності* (*deprecjatywności*) [4, 147 – 148, 8, 150], сутність якої полягає у передачі ставлення мовця до особи, що називається даним іменником (пор. польське *deprecjacja* з нім. *Depretiation*, фр. *dépréciation* „зниження вартості чогось”: *Deprecjacja zawodu nauczyciela* [11]). Вона виявляється в називному та кличному відмінках множини й тісно пов’язана з категорією особи. Депреціативні форми мають певне забарвлення, найчастіше вони виражають зневагу, презирство (*te urzędniki, te lotry*). Недепреціативні форми мають нейтральний характер (*ci urzędnicy, ci lotrzy*). Деякі іменники з негативним значенням мають тільки депреціативну форму (*darmozjady, konowały, półgłówki, grubasy*). Однак не завжди вона виражає зниження, наприклад, *zuchy, przedszkolaki, chwaty, wnuki, prawnuki*. Депреціативна форма *chłopaki* є настільки частішою від недепреціативної *chłopacy*, що у багатьох пересічних поляків виникають сумніви щодо нормативності останньої [4, 148]. Слід додати, що негативно забарвлені форми властиві здебільшого розмовному стилю і рідше – публіцистичному й художньому. Як бачимо, депреціативність виявляється у відсутності чергувань в основах іменників чоловічого роду твердої групи, а в реченні – у вживанні відповідних нечоловічо-особових форм слів, синтаксично пов’язаних з цими іменниками. Інакше кажучи, це відсутність граматичного маркування чоловічої особи, найчастіше мотивована негативним потрактуванням людини, про яку йде мова.

Прикметники, діеприкметники, порядкові числівники та займенники, що відмінюються як прикметники, у називному та знахідному відмінках множини узгоджуються з імен-

никами, тобто можуть функціонувати у чоловічо-особовій чи нечоловічо-особовій формах. Прикладом для називного множини можуть слугувати такі протиставлення: *szczupli panowie – szczuple szczeniaki; śpiewający kibice – śpiewające ptaki; pierwsi uczniowie – pierwsze szeregi; twoi rodzice – twoje kanarki* і т. д. Відповідно у знахідному буде: *widzę szczupłych panów – widzę szczuple szczeniaki; słyszę śpiewających kibiców – słyszę śpiewające ptaki; lubię pierwszych uczniów – lubię pierwsze szeregi; znam twoich rodziców – znam twoje kanarki* і т. д. Набирають чоловічо-особових форм і кількісні числівники, дієслова у минулому часі, дієприкметники на *-ł* у складених формах майбутнього часу, а також дієслова умовного способу.

Досить розгалуженим є алгоритм побудови речень з кількісними числівниками, оскільки тут важливу роль відіграє не лише розрізнення чоловічо-особових і нечоловічо-особових форм, а й синтаксична сполучуваність їх у реченні. Завдання ускладнюється наявністю варіантів. Так, числівник *dwa* має три варіанти чоловічо-особових форм (*dwaj, dwóch, dwu*), а числівники *trzy, cztery* – по два варіанти (*trzej, trzech, czterej, czterech*). Їхнє вживання вимагає від іменника диференціації називного й родового відмінків множини: *dwaj / trzej / czterej studenci – dwóch / dwu / trzech / czterech studentów*. Форма дієслова у цьому випадку також залежить від числівника. З *dwaj, trzej, czterej* сполучується форма множини, а з *dwóch, dwu, trzech, czterech* – форма однини: *dwaj / trzej / czterej studenci idą, piszą, przeczytali – dwóch / dwu / trzech / czterech studentów idzie, pisze, przeczytało*. Нівелюється ця різниця лише при вживанні кількісних числівників більше п'яти, які сполучуються за останнім з наведених зразків [6, 25 – 41].

Варто також звернути увагу на творення дієслів минулого часу й умовного способу. Особливо важливими є чергування в основах дієслів минулого часу типу: *siedzieliśmy – siedzieliśmy, widzieliśmy – widzieliśmy, nieśliśmy – nieśliśmy, wieźliśmy – wieźliśmy* і т. п.

Незважаючи на чітку систему розрізнення чоловічої особи у різних частинах мови, існує ряд суперечностей, на які слід звернути особливу увагу. Як вже зазначалося, до чоловічо-особових належать іменники чоловічого роду, що позначають осіб чоловічої статі чи групу осіб, де є хоча б один чоловік. Тобто належність іменника до категорії чоловічої особи визначають два критерії: формальний (належність до чоловічого роду) та семантичний (називання осіб чоловічої статі чи групи осіб, де є хоча б один чоловік). Однак існують іменники, при віднесенні яких до розряду чоловічо-особових враховується лише семантичний критерій. Так, збірні іменники на позначення подружжя типу *państwo* “подружжя”, “товариство, що складається з осіб обох статей”, *wujostwo* “дядько з боку матері з дружиною”, *stryjostwo* “дядько з боку батька з дружиною”, *synostwo* “син з дружиною”, *naczelnikostwo* “начальник з дружиною”, *sędziostwo* „суддя з дружиною” належать до *singularia tantum*, відмінюються за зразком середнього роду, однак словники кваліфікують їх як чоловічо-особові [7, 80; 11]. Це виражається в ідентичності форм родового та знахідного відмінків однини (!), а також у синтаксичній сполучуваності за зразком чоловічо-особових іменників. Наприклад: *Czy znasz państwa Nowaków?*; *Wujostwo przyszli w odwiedzinę*; *Stryjostwo przyszli z wizytą*; *Synostwo odwiedzili rodziców* [11]. У даному випадку спостерігаємо переважання семантичного критерію над граматичним. Показово, що подібні за формою іменники *małżeństwo* „подружжя”, *społeczeństwo* „суспільство”, *rodzeństwo* „брати й сестри, діти тих самих батьків стосовно одні одних” належать до середнього роду й не кваліфікуються словниками як чоловічо-особові.

До суперечливих прикладів можемо віднести й іменники *książe* „князь” і *dziecko* „дитина”. *Książę* – іменник чоловічого роду, який відмінюється за зразком середнього роду, однак у знахідному відмінку множини має форму родового відмінка –

książąt. Тобто цей іменник належить до чоловічо-особових, що може підтвердити й приклад сполучуваності: *dziedziczni książęta* [11]. При цьому слід звернути увагу, що у називному відмінку (*książęta*) відсутні формальні виразники чоловічої особи.

Натомість іменник *dziecko* має не типові для другої відміни форми називного й знахідного відмінків множини *dzieci*, що формально наближує його до чоловічо-особових іменників першої відміни. Семантика цього іменника також дає підстави трактувати його як чоловічо-особовий („людина від народження до юнацького віку; також: кожен нащадок, незалежно від віку, стосовно до батьків, син чи дочка” [11]), але у мовній практиці цього не відбувається. Пор.: *moje, wesole, rozbawione dzieci; dzieci przyjechały, zobaczyły, zatańczyły*.

Привертають увагу також іменники *osoba* „особа, персона, людина”, *postać* “герой, персонаж”, *figura* „відома, знана особа, що вирізняється серед інших; особистість”, які не належать до чоловічо-особових, відмінюються за зразком третьої (жіночої) відміни й, відповідно, у реченні сполучуються з нечоловічо-особовими формами. Наприклад: *Wtajemniczyć osoby postronne; Niezapomniane postacie powieści Sienkiewicza; Postacie pierwszoplanowe, epizodyczne, tytułowe* [11]; *Ważne, wpływowe figury*. Як бачимо, вирішальним є не семантичний, а граматичний критерій.

Певні невідповідності спостерігаються й у функціонуванні форм вже згадуваних вище іменників *zuch* „молодець, сміливець”, *przedszkolak* „дошкільник”, *chwat* „хват”, *wnuk* „внук”, *prawnuk* „правнук”. Деякі з них у називному відмінку множини мають лише депреціативну форму: *zuchy, chwaty*. Інші посідають паралельні форми: *przedszkolaki – przedszkolacy* (тільки про хлопців); *wnuki – wnukowie, prawnuki – prawnukowie*. Однак знахідний множини усіх наведених слів є ідентичним родовому: *znam zuchów, przedszkolaków, chwatów, wnuków, prawnuków*. Відповідно до цього типу відмінюються

слова з експресивним забарвленням, що належать до розмовного стилю: *thuścioch* „товстун”, *wsioch* „селюк”, *czyścioch* „чистун”, *pieszczoch* „мазунчик” і под.

Стосовно вживання чоловічо-особових форм інших частин мови у академічному „Новому словнику правильної польської мови” за редакцією А. Марковського знаходимо таку інформацію. Прикметники, числівники, займенники і дієслова у минулому часі, у майбутньому складеному часі та в умовному способі набувають чоловічо-особових форм лише тоді, коли: а) головне слово належить до чоловічо-особового роду (*Obaj nasi nowi sąsiedzi okazali się niezwykle sympatyczni*); б) у групі означуваних слів хоча б одне належить до чоловічо-особового роду (*Wszyscy zainteresowani: profesor, dwie doktorantki i asystentka uzgodnili termin egzaminu*); в) серед головних слів, що належать до різних родів, хоча б одне називає особу (*Młodsza kuzynka i nasz ulubiony owczarek siedzieli w sadzie pod gruszą*) [9, 1737]. Останнє твердження видається дещо суперечливим, бо згідно з його логікою можна сказати: *dziecko i papuga rozmawiali; dziewczyna i bez kwitli; koleżanka i jej kot siedzieli na kanapie*.

Матеріали мовної консультації при науковому видавництві PWN підтверджують суперечливість наведеного правила. Так, відомий польський мовознавець і лексикограф, професор М. Банько на сторінках консультації стверджує: „Якщо ... серед компонентів підмета немає чоловічо-особового іменника, то вживається присудок у нечоловічо-особовому роді – всупереч позиції деяких мовознавців, які стверджують, що у таких реченнях присудок повинен обов’язково бути чоловічо-особовим ... Проблема сполучення однорідних підметів з присудком ще вимагає докладного аналізу як у описовому, так і в нормативному аспектах” [10].

Також виникає питання про вікову межу, після якої слід вживати чоловічо-особові форми. Так, згадуваний вже іменник середнього роду *dziecko* належить до нечоловічо-

особових, тому на перший погляд здається, що спілкування з дітьми передбачає вживання відповідних форм (*moje drogie; wykonaliście ćwiczenie; napisaliście list*). Однак насправді вибір залежить від мовця: якщо діти трактуються як самостійні й дорослі, то вживаються чоловічо-особові форми (*moi drodzy; wykonaliście ćwiczenie; napisaliście list*).

Натомість іменник *przedszkolak*, про який вже згадувалося вище, всупереч даним словника, у знахідному множини може функціонувати як у формі називного, так і у формі родового відмінка. Для підтвердження цього наведемо відповідь М. Банька на питання, як правильно сказати: *Zapraszamy przedszkolaków na spotkanie* чи *Zapraszamy przedszkolaki na spotkanie*. „Обидва речення є правильними, але перше звучить „доросліше”, тобто оцінює дошкільників як дорослих осіб, маючи у назві чоловічо-особове закінчення *-ów* знахідного множини”. „Новий словник правильної польської мови” (2002) зазначає, що форма знахідного *przedszkolaków* стосується лише хлопців, але приклади вживання слова суперечать цьому. Більше того, форма *przedszkolaki* виступає зазвичай у називному відмінку, а в знахідному з’являється рідко, набагато рідше, ніж *przedszkolaków* [10]. Як бачимо, можливості використання різних форм слів такого типу є ширші від словникових обмежень.

Отже, незважаючи на усталеність і сформованість норм функціонування чоловічо-особових форм у польській мові, при детальному аналізі можемо виділити низку протиріч. Це, по-перше, нерівномірне використання формального й семантичного критеріїв при віднесенні певних іменників до чоловічо-особових чи нечоловічо-особових; по-друге, суперечність вибору форми присудка при однорідних підметах; і, по-третє, розмитість вікової межі, після якої слід вживати чоловічо-особові форми. Крім того, словникові обмеження функціонування чоловічо-особових форм суперечать потенційним можливостям їхнього використання у мовленні.

Перспективою дослідження може бути виявлення найбільш частотних варіантів розв'язання названих протиріч шляхом анкетування, а також аналіз відповідних рубрик у польських мовних консультаціях з метою виявлення труднощів, з якими стикаються носії мови.

Література

1. Ананьева Н. Е. История и диалектология польского языка / Н. Е. Ананьева. – М. : Едиториал УРСС, 2004. – 304 с.
2. Войцева О.А. Польська мова / О. А. Войцева. – Чернівці : Видавничий дім „Букрек”, 2007. – 384 с.
3. Тихомирова Т. С. Курс польского языка / Т. С. Тихомирова. – М. : Высш. шк., 1988. – 279 с.
4. Bańko M. Wykłady z polskiej fleksji / Mirosław Bańko. – Warszawa : PWN, 2009. – 240 s.
5. Klemensiewicz Z. Historia języka polskiego / Zenon Klemensiewicz. – Warszawa : PWN, 1974. – 796 s.
6. Mędak S. Liczebnik też się liczy! Gramatyka liczebnika z ćwiczeniami / Stanisław Mędak. – Kraków : Universitas, 2004. – 252 s.
7. Mędak S. Słownik odmiany rzeczowników polskich / Stanisław Mędak. – Kraków : Universitas, 2003. – 321 s.
8. Nagórko A. Zarys gramatyki polskiej / Alicja Nagórko. – Warszawa : PWN, 2005. – 332 s.
9. Nowy słownik poprawnej polszczyzny / Red. nauk. A. Markowski. – Warszawa : PWN, 2002. – 1786 s.
10. Poradnia językowa. Wydawnictwo naukowe PWN SA. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://poradnia.pwn.pl/lista.php?szukaj=m%EAskoosobowy&kat=18>
11. Uniwersalny słownik języka polskiego / Pod red. S. Dubisza. – Warszawa : PWN, 2003. – Wymagania sprzętowe : MS Windows 98 PL, MS Windows ME PL, MS Windows 2000 PL ; CPU Pentium166 MMX; 128 MB RAM; CD-ROM; – Назва з контейнера.
12. Zieniukowa J. Kategoria męskoosobowości w językach słowiańskich / Jadwiga Zieniukowa // Z polskich studiów slawistycznych. Seria 3. Językoznawstwo. – Warszawa, 1968. – S. 109 – 114.